

СВАВІЛЬНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ЖИТТЯ ЯК СПОСІБ ПРИПИНЕННЯ СВОБОДИ ВОЛІ

Савченко В. О.

У науковому дослідженні здійснено правове обґрунтування, що свавільне позбавлення життя є способом припинення свободи волі. Автор зазначає, що євроінтеграція України передбачає необхідність гармонізації національного законодавства до вимог Європейського Союзу, зокрема, з питання захисту права на життя. Автор пише, що захист прав людини займає центральне місце у парадигмі розвитку ЄС, що відображено у міжнародних документах та законодавстві країн-членів організації. Право на життя визнається основним з прав людини. Науковець проголошує право на життя відправною точкою для виникнення всіх інших прав. Дослідник наполягає, що момент виникнення права на життя зумовлює і момент виникнення свободи волі фізичної особи, адже лише після цього у особи виникає реальна можливість брати участь у цивільних-правовідносинах, створювати права та обов'язки. У статті обґрунтовано тезу, що право на життя і свобода волі завершається у момент смерті. Визначення моменту припинення свободи волі потребує окремого дослідження, але свавільне позбавлення життя є одним з них. У статті доводиться, що свавільне позбавлення життя несе загрозу для всіх прав людини, але, в першу чергу, скасовує її свободу волі. В результаті проведеного дослідження автор робить такі висновки: 1) свобода волі втрачається після смерті, а свавільне позбавлення життя є однією з підстав для цього; 2) свавільним позбавленням права на життя під час переривання вагітності можна визнати випадки, коли настає смерть пацієнта та має місце факт порушення законодавства; 3) еутаназія визнається свавільним позбавленням життя та приводить до припинення свободи волі лише у країнах, де вона заборона, або якщо процедура проведена з порушенням вимог законодавства; 4) якщо особа помирає через дії поліцейського або військовослужбовця, позбавлення життя може вважатися свавільним лише якщо визнано протизаконним; 5) євроінтеграція України потребує гармонізації законодавства з питань свавільного права на життя, штучного переривання вагітності, сурогатного материнства тощо.

Ключові слова: свобода волі, право на життя, права людини, євроінтеграція, свавільне позбавлення життя, еутаназія, смертна кара, штучне переривання вагітності, поліцейські заходи.

Savchenko V. O. Arbitrary deprivation of life as a way to terminate freedom of will

In the scientific study, a legal justification was made that arbitrary deprivation of life is a way of ending freedom of will. The author notes that the European integration of Ukraine implies the need to harmonise national legislation with the requirements of the European Union, in particular, on the issue of protecting the right to life. The author writes that the protection of human rights occupies a central place in the development paradigm of the EU, which is reflected in international documents and legislation of the organisation's member countries. The right to life is recognised as the primary human right. The scientist declares the right to life as the starting point for the emergence of all other rights. The researcher insists that the moment of the emergence of the right to life determines the moment of the emergence of a natural person's freedom of the will because only after that the person has a real opportunity to participate in civil legal relations, to create rights and obligations. The article substantiates the thesis that the right to life and free will ends at death. Determining the moment of termination of free will requires a separate study, but arbitrary deprivation of life is one of them. The article proves that random lack of life threatens all human rights but, first of all, cancels his freedom of will. As a result of the conducted research, the author draws the following conclusions: 1) free will is lost after death, and arbitrary deprivation of life is one of the reasons for this; 2) arbitrary deprivation of the right to life during termination of pregnancy can be recognised as cases where the death of the patient occurs, and there is a violation of the law; 3) euthanasia is recognised as arbitrary deprivation of life and leads to the termination of freedom of will only in countries where it is prohibited, or if the procedure is carried out in violation of the requirements of the law; 4) if a person dies due to the actions of a police officer or a military officer, the deprivation of life can be considered arbitrary only if it is recognised as illegal; 5) European integration of Ukraine requires harmonisation of legislation on the arbitrary right to life, artificial termination of pregnancy, surrogate motherhood, etc.

Key words: freedom of will, right to life, human rights, European integration, arbitrary deprivation of life, euthanasia, capital punishment, artificial termination of pregnancy, police measures.

Постановка проблеми та її актуальність. Євроінтеграція України передбачає необхідність гармонізації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Більше того, правова система України має відображати принципи та цінності європейського права. Це зумовлює не лише потребу у доопрацюванні чинного законодавства, а і необхідність більш глибоко розуміти фундаментальні засади права. Захист прав людини займає центральне місце у парадигмі розвитку ЄС, що відображено у міжнародних документах та законодавстві країн-членів організації. Право на життя є основним з прав людини. Зазначене право є відправною точкою для виникнення всіх інших прав. Момент виникнення права на життя зумовлює і момент виникнення свободи волі фізичної особи. Лише після цього у особи виникає реальна можливість брати участь у цивільних-правовідносинах, створювати права та обов'язки. Захист права на життя закріплено в міжнародних нормативних актах та у законодавстві України. Одним з способів захисту права на життя є заборона його свавільного позбавлення. Незаконне позбавлення життя несе загрозу для всіх прав людини, але, в першу чергу, скасовує її свободу волі. З урахуванням зазначеного визнається актуальною необхідність дослідження проблематики свавільного позбавлення життя як способу припинення свободи волі. В контексті даного дослідження необхідно провести визначити поняття та способів свавільного позбавлення життя, проаналізувати норми міжнародного права та встановити, як це впливає на свободу волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика права на життя завжди привертала увагу науковців. Серед іноземних дослідників можна зазначити Р. Дворкіна, Д. Макголд-ріка, Л. Ханікайна, П.Г. Лорена, Дж. Морсінка, Е. Новака, Г. Вільямса, Е. Вікса, К. Віреду. Основу для розуміння права на життя заклали Ю.С. Гамбаров, Д.Д. Грім, К.Д. Кавелін, Д.І. Мейєр, Г.Ф. Шершеневич, М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, С.М. Братусь, Л.О. Красавчиков, С.Н. Ландкоф та ін. Серед вітчизняних вчених праву на життя приділяли увагу Т.В. Боднар, В.І. Борисова, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, В.І. Кісіль, В.М. Коссаєв, О.В. Кохановська, О.Д. Крупчан, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, О.А. Підпригора, З.В. Ромовська, М.М. Сібілев, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов та ін. Водночас бракує досліджень свавільного позбавлення життя та, особливо, його впливу на свободу волі людини.

Метою цієї статті є правове обґрунтування, що свавільне позбавлення життя є способом припинення свободи волі.

Виклад основного матеріалу. Право на життя є конституційним правом, яке в Цивільному кодексі України визнано особистим немайновим правом фізичної особи. Право на життя та свобода волі виникає з моменту народження, що детально доведено у дослідженні Occurrence of Freedom of Will in the Context of the Right to Life. Не викликає дискусію, що право на життя і свобода волі завершається у момент смерті. Визначення моменту припинення свободи волі потребує окремого дослідження, але свавільне позбавлення життя, безумовно, є одним з них.

Як зазначає О. Кохановська, традиційно право на життя розумілося як право на збереження життя і трактувалося, перш за все, як відмова від війни і участі в ній, відмова від смертної кари, встановлення порядку застосування зброї і знаходження її у цивільному обігу [1, с. 7]. Свобода волі може проявлятися в праві на життя через три його уособлення: 1) ніхто не може бути свавільно позбавлений життя; 2) обов'язок держави - захищати життя людини; 3) кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. В даному дослідженні ми зосередимо увагу саме на свавільному позбавленні життя.

Відповідно до ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, це право не є абсолютним, адже у певних, визначених законом випадках допускається свідоме припинення людського життя [2, ст. 6]. Право на життя закріплено і в ст. 3 Загальної декларації прав людини: кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність [2, ст. 3]. Але це, здебільшого, стосується країн, де дозволена смертна кара та еутаназія. Враховуючи, що в Україні ці практики заборонені, а життя проголошено найвищою соціальною цінністю, можна припустити, що в українському законодавстві право на життя визнається абсолютним правом. Проте право на життя все одно може бути обмежене, якщо це не кваліфікується як «свавілля».

Свавільним позбавленням життя слід визнати дії або бездіяльність, які призвели до смерті фізичної особи з порушенням норм законодавства. Тобто в окремих випадках позбавлення життя може бути правомірним. Розглянемо декілька таких підстав: смертна кара, переривання вагітності, еутаназія, дії правоохоронних органів та військовослужбовців.

Україна відмовилась від застосування смертної кари, підписавши Протокол № 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини [3]. Для країн, де смертна кара дозволена як найвища міра покарання, позбавлення права на життя таким чином буде законним. Але навіть коли йдеться про позбавлення людини її фундаментального права, свобода волі може мати місце. Наприклад, у США, за певних умов, злочинець може обирати вид смертної кари. Нещодавно перелік видів смертної кари у США був розширений і сьогодні включає ін'єкції з отрутою, електричний стілець, застосування отруйного газу та розстріл [4]. Засуджений може в останній раз скористатися своєю свободою волі для вибору методу смертної кари, та навіть при «останньому бажанні».

Зараз існує тенденція до гуманізації покарань та зменшення кількості випадків застосування смертної кари. Дослідження Amnesty International ще в 2019 році показало зменшення застосування смертної кари у світі на 31%, через що вона досягла найнижчого показника за останні десять років [5]. У 2020 році стало відомо про 483 страти у світі. Ці дані не включають Китай, де, як вважають правозахисники, щороку страчують тисячі людей [6]. У США, де смертна кара дозволена, Джо Байден виступає проти неї, а судова практика показує, що з 2003 року на федеральному рівні не було приведено у виконання жодного смертного вироку [7]. Водночас у Єгипті кількість страт зросла утричі порівняно з попереднім роком, а Китай цей вид покарання вирішив застосувати для боротьби з COVID-19, у результаті чого принаймні одну людину засудили до смертної кари і стратили [6].

Для України смертна кара завжди була не популярним видом покарання. Навіть у «Руській Правді» не було передбачено смертної кари. Спроби її впровадження у Київській Русі не прижилися. В суспільстві того часу життя людини мало цінність, тому більшість покарань мали вигляд грошових стягнень. Незважаючи на наявність у нормативних актах терміна «страта», він означав лише тілесні покарання, а не позбавлення життя [8, с. 89]. Найвищою, винятковою мірою покарання довгий час було вигнання, яке не виключало загибелі засудженого, бо на вигнанця не поширювався захист законом.

Систематичне застосування смертної кари в Україні почалося у Литовський період її історії («Судібник» Казимира IV Ягеллончика 1468 р. та «Статут Литовський» 1529 р.) [9]. Смертна кара була передбачена Кримінальним кодексом України

1960 р. та застосовувалась за певні військові злочини, вчинені у воєнний час, а також за умисні вбивства, вчинені за обтяжуючих обставин [10, ст. 24].

В Україні смертна кара була заборонена після вступу до Ради Європи. Мораторій на виконання смертних вироків почав діяти в 1995 році. Сьогодні заборона смертної кари в Україні ґрунтується саме на захисті права людини на життя. Це підтверджується рішенням Конституційного суду України, в якому зазначено, що довічне позбавлення волі є менш суворим видом покарання порівняно зі смертною карою, у разі застосування довічного позбавлення волі забезпечується невід'ємне право на життя людини, яка вчинила особливо тяжкий злочин [11].

Підставою заборони смертної кари є і той факт, що її реалізація призводить до припинення свободи волі людини. Після страти вже не має можливості власною поведінкою, діями, проявом волі виправитись та вплинути на власну долю. Застосування смертної кари слід визнати такою, що повністю протирічить принципу свободи волі.

Окрему увагу слід приділити штучному перериванню вагітності як біоетичному питанню, що пов'язано з проявом свободи волі і пов'язане з правом на життя.

Право на переривання вагітності можна розглядати з позиції права на життя та права на медичну допомогу. Тут треба поділити проблематику свободи волі на два елементи: 1) свобода волі пацієнтки, яка приймає рішення про переривання вагітності; 2) свобода волі майбутньої людини (плоду), щодо якої застосовується переривання вагітності. Як ми вже зазначали вище, право на життя і свобода волі виникає з моменту народження. Отже, плід не наділений свободою волі на правом на життя. У контексті цього можна сприймати таку процедуру лише як обмеження майбутніх прав. Тобто коли ми проводимо аборт, ми позбавляємо майбутню людину можливості отримати права та свободу волі.

Найбільш дискусійним є саме зв'язок штучного переривання вагітності з правом на життя, адже воно знаходиться не лише в правому, а й в морально-етичному полі.

Законодавство різних країн поділяється на два табори, окремі країни забороняють аборти, інші дозволяють їх проведення. Країни, в яких повністю заборонені аборти: Сальвадор, Нікарагуа, Мальта, Філіппіни, Ватикан, Сан-Марино, Домініканська Республіка, Ангола, Мавританія, Гондурас, Ямайка, Гаїті, Пуерто-Ріко, Суринам, Ірак, Сенегал, Гамбія, Сьєрра-Леоне, Конго, Мадагаскар, Єгипет,

Тайвань, Андорра, Польща. Основний аргумент заборони абортів - морально-етичні норми та захист демографічних інтересів.

Країни, в яких аборти дозволені, поділяються на дві категорії. До першої категорії відносяться країни, які обмежують аборти індикацією, тобто переривання вагітності можливе лише за наявності підстави. До таких підстав відносять загрозу життю матері, загрозу її здоров'ю, вагітність в наслідку злочину, коли зародок має складні генетичні ускладнення або коли є соціальна причина. Прикладами таких країн є Фінляндія, Великобританія, Замбія, Ефіопія, Індія та Японія. Ще в двох великих групах країн аборти дозволені тільки заради збереження життя і здоров'я пацієнтки. У Ліхтенштейні, ОАЕ, Бразилії, Чилі, Мексиці, Венесуелі, Парагваї, Люксембурзі, Йорданії, Ізраїлі, Катарі, Кувейті, Пакистані, Таїланді, Малайзії, Республіці Корея аборти дозволені лише для збереження життя жінки. До іншої категорії відносяться країни, які обмежують аборти за часом проведення. Так, в Україні, Франції, Швейцарії, Австрії тощо жінка вільно приймає рішення про переривання вагітності у строк до 12 тижня. В окремих випадках, визначених законодавством, аборт може бути проведено при вагітності від 12 до 22 тижнів. В усіх цих випадках ми говоримо лише про свободу волі жінки, не враховуючи інтерес батька або майбутній інтерес плоду.

У більшості випадків противники абортів говорять, що ця процедура є позбавленням права на життя ембріону. Нормативно такий підхід закріплено, зокрема, в Законі Угорщини «Про захист життя зародку». Така позиція обґрунтовується тезою, що зародок не захищається, коли законом дозволено переривання вагітності з причини «виникнення кризового стану», коли жінка вирішує сама, законодавець погоджується з вчиненням абортів лікарем і дозволяє брати за це гроші [12]. Щодо статусу ембріона людини, то Мірошниченко О.А. зробила такі висновки: 1) на сьогодні норми про право на життя в тому розумінні, як їх застосовують міжнародні й національні органи з захисту прав людини, не захищають ембріон людини; 2) водночас окремі держави й міжнародне право запровадили заборони, зокрема, на відтворення ембріонів з комерційною метою, на збереження ембріонів у пробірці понад певний термін та ін. [13, с. 12].

В Україні проведення абортів дозволене, але чітко врегульовано законодавством. У ст. 281 Цивільного кодексу України закріплено, що штучне переривання вагітності, якщо воно не перевищує два-

надцять тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки [14, ст. 281]. В цьому випадку достатньо лише її волі. Поряд із сурогатним материнством це питання потребуватиме гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС.

В окремих випадках в Україні штучне переривання вагітності може бути проведено при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством [14, ст. 281]. У ст. 50 Основного законодавства України про охорону здоров'я передбачено, що штучне переривання вагітності може бути проведено за бажанням жінки при вагітності строком не більше 12 тижнів. У випадках, визначених законодавством, аборт може бути проведено при вагітності від 12 до 22 тижнів [15, ст. 50]. За незаконне проведення абортів наступас кримінальна відповідальність. Наказом МОЗ України від 24.05.2013 № 423 затверджено порядок надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, у якій визначено методики проведення абортів [16], Наказом МОЗ України від 29.12.2005 № 782 затверджено Клінічні протоколи з акушерської і гінекологічної допомоги, які закріплюють у тому числі питання медичного абортів [17]. Варто зазначити, що цей наказ втратить чинність 01 вересня 2023 р.

Проте законодавство України регламентує переривання вагітності не з позиції права на життя, а з позиції права на медичну допомогу. Тобто йдеться про різні особисті немайнові права.

Говорячи про свободу волі, ми маємо розуміти, що йдеться про її наявність лише у вагітній жінки. Вище було доведено, що ембріон немає свободу волі в цивільно-правовому розумінні. Право на життя виникає з народження, а отже, і пацієнтом з особистими немайновими правами виступає лише вагітна жінка. Таким чином, свобода волі актуальна лише в контексті права на медичну допомогу та права пацієнта на життя.

С.Б. Булеца говорить, що чинне законодавство України охороняє інтереси людського зародка, називаючи його «особою», а не позбавленою самостійного буття «частиною» материнського організму [18, с. 586]. Науковець зазначає, що згідно з міжнародними і вітчизняними нормативно-правовими актами людська істота, що знаходиться в материнській утробі, визнається дитиною, та на неї поширюються всі норми, що стосуються прав та інтересів дітей, у тому числі і ст. 6 Конвенції про права дитини, у силу якої кожна дитина має право на життя. Це означає, що аборт повинен прирівню-

ватися до вбивства, оскільки кожна ненароджена дитина має право на життя [19, с. 586]. Проте якщо погодитись з такою концепцією, то можливість ембріону мати свободу волі та розпоряджатися своїми правами викликає сумніви. Можна лише припустити обов'язок держави захистити право на життя майбутньої людини, у якої після народження виникне свобода волі. Такий підхід знайшов своє відображення в концепції «права бути народженим». Існує пропозиція, що для встановлення належних гарантій права на життя в контексті права бути народженим необхідно, по-перше, законодавчо обмежити можливості переривання вагітності на строках понад 12 тижнів виключно медичними показниками, а по-друге, врегулювати це питання законом, а не підзаконним нормативно-правовим актом [20, с. 228]. Водночас ми маємо констатувати, що будь-які нормативні обмеження цього питання впливатимуть на свободу волі вагітної жінки, а саме на її можливість розпоряджатися власним тілом.

Можна припустити, що штучне переривання вагітності може бути свавільним порушенням права на життя лише у випадках, коли воно проведене з порушенням норм законодавства. Але навіть у таких випадках ми можемо говорити лише про неналежне (незаконне) надання медичної допомоги та право на життя пацієнта, а не ембріона.

Інша ситуація виникає, коли йдеться про права пацієнта на медичну допомогу у вигляді штучного переривання вагітності. У такому випадку свобода волі буде мати місце як прояв усвідомленої згоди пацієнта на медичне втручання. Принципове значення тут матиме наявність свобідної волі, яка виступає гарантом правомірності такого втручання. Наприклад, якщо пацієнт уклав договір про надання медичних послуг проти його справжньої волі, внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку іншої особи. Наприклад, під впливом волі свого чоловіка. Тут може мати місце порок волі та оспорювання правочину.

Отже, свобода волі має принципове значення для правовідносин з переривання вагітності. Свавільним позбавленням права на життя можливо визнати випадки, коли настає смерть пацієнта та має місце факт порушення законодавства.

Наступний варіант свавільного позбавлення права на життя - еутаназія. Еутаназія тлумачиться як навмисне прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. Така практика в Україні заборонена. Еутаназія поділяється на активну (введення пацієнту медичних препаратів або інші дії, які тягнуть

за собою швидку і безболісну смерть) та пасивну (навмисне припинення медиками підтримуючої терапії, не виконання належних дій). Залежно від такого поділу виділяють країни, де еутаназія заборонена та дозволена. До країн, де дозволена активна еутаназія, входять Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Колумбія, Канада, Іспанія, Нова Зеландія, Швейцарія. До країн, де дозволена лише пасивна еутаназія, відносять Австралію, Португалію, Уругвай, Великобританію, Францію, Індію, Аргентину, США, Данію, Фінляндію, Норвегію, Швецію, Угорщину, Німеччину, Грецію, Ізраїль, Латвію, Литву. У більшості країн еутаназія заборонена.

Прояв свободи пов'язаний з поділом еутаназії на добровільну та примусову. Ці види еутаназії засновані на свободі волі пацієнта. Добровільна еутаназія передбачає застосування до невиліковного хворого пацієнта лікарських чи інших засобів, що призводить до легкої і спокійної смерті. Добровільна еутаназія проводиться лише за вимогою пацієнта, який усвідомлює свої дії і може ними керувати. Примусова еутаназія передбачає заподіяння пацієнту легкої смерті за допомогою відповідних засобів і дій, але за рішенням членів сім'ї, законних представників або громадських інститутів [20]. Добровільна еутаназія є прямим проявом свободи волі пацієнта. Але ми маємо зауважити, що надання добровільної згоди на еутаназію під впливом ліків можна поставити під сумнів. Примусова еутаназія ґрунтується на свободі волі пацієнта лише тоді, коли попередньо, при ясному розумі пацієнт надав однозначну згоду на неї, шляхом свідомого волевиявлення.

Заборона еутаназії ґрунтується на проголошенні життя людини найвищою соціальною цінністю та її недоторканості. Тому незалежно від волі особи лікарі мають рятувати невиліковно хворого пацієнта. Навіть коли пацієнт перебуває у комі і ми констатуємо неможливість повернення до повноцінного життя, право пацієнта на життя вище за його свободу волі. Фактично право на життя перетворюється на обов'язок. Як слушно зазначають О.М. Паньків та Ю.І. Петровський, в такий ситуації людина набуває суб'єктивне право на життя поза її свідомістю, воно не залежить від її волі. Однак видається, що це право повинне доповнюватись правом розпоряджатися своїм життям, зокрема його тривалістю, яка за певних обставин може залежати від волі і свідомості людини [21, с. 211]. Для того щоб реалізувати запропонований підхід, необхідно закріпити у медичній документації попереднє волевиявлення особи щодо розпорядження

його анатомічними матеріалами, проведення реанімаційних дій та підтримки життєздатності.

Аналогічна ситуація виникає стосовно права на смерть. Нормативно таке право не закріплене та полягає у відмові від права на життя. В цьому питанні центральне місце займає визначення мети. Мається на увазі, що вчинення дій або бездіяльності, мета яких - власна смерть, місце має відмова від права на життя. Якщо ж дії не направлені на настання власної смерті, то їх кваліфікація має бути інакшою. Наприклад, каскадери піддають своє життя значній небезпеці, здорові люди проводять на собі небезпечні наукові експерименти. Відомо, що женецький лікар Ж. Понто перевіряв результати розробленої вакцини, дозволяючи трьом гадюкам вкусити себе [21, с. 211].

Прояв свободи волі в цих випадках буде залежати від мети, яка полягає або не полягає у настанні смерті. Проте в будь-якій ситуації лікарі будуть зобов'язані рятувати життя людини. Навіть якщо за власною свобідною волею людина робить постійні спроби самогубства, публічний інтерес суспільства у рятуванні його життя буде вищим за його право на смерть. Іншими словами, особисте немайнове право на життя є вищим за свободу волі.

Отже, еутаназія буде визнаватися свавільним позбавленням життя та приводити до припинення свободи волі лише у країнах, де вона заборона, або якщо вона проведена з порушенням вимог законодавства.

Серед нормативно дозволених підстав для обмеження права на життя можна визнати дії правоохоронних органів та військовослужбовців.

У ЗУ «Про національну поліцію» передбачено перелік поліцейських заходів, які визначаються як дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежують певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень [22, ст. 29]. Отже, в законі чітко передбачена можливість обмеження прав і свобод людини при виконанні поліцейського заходу. Поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції. Обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами. Обраний поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід

заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам. Застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди. Обраний поліцейський захід є ефективним, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції.

Поліцейські заходи поділяються на превентивні та примусові, і саме до примусових відноситься можливість застосовувати фізичний вплив (силу), спеціальні засоби та вогнепальну зброю. Кожен з цих заходів детально регламентується законодавством та в жодному випадку метою їх застосування не може бути позбавлення права на життя.

Поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом. Поліцейський для забезпечення публічної безпеки і порядку застосовує спеціальні засоби: 1) кайданки та інші засоби обмеження рухомості; 2) гумові та пластикові кийки; 3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії; 4) засоби примусової зупинки транспорту; 5) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень; 6) електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії; 7) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби; 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу; 9) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби; 10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; 11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами; 12) службовий собака; 13) службовий кінь [22, ст. 45]. Всі окреслені засоби направлені на завершення правопорушення, а вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

Говорячи про порушення права на життя і, як наслідок, свободу волі, найбільшу небезпеку

викликає можливість використання поліцейським вогнепальної зброї, що є найбільш суворим заходом примусу. Поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку. Поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю: 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) для звільнення заручників або осіб, які незаконно позбавлені волі; 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; 5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [22, ст. 46].

Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами.

Таким чином, якщо поліцейський застосує вогнепальну зброю в передбачених законом умовах та під час її використання спричинене пошкодження здоров'ю несумісні з життям, це неможна буде кваліфікувати як вбивство, перевищення службових обов'язків тощо. Принципове значення в цьому випадку матиме мета дій поліцейського та відсутність умислу. Так умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк до двох років. Аналогічну ситуацію можна прослідити стосовно дій військовослужбовців.

Ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод регламентує, що до випадків неминучої потреби застосування сили, що може призвести до позбавлення життя віднесено такі: 1) при захисті будь-якої людини від незаконного насильства; 2) при здійсненні законного арешту або при запобіганні втечі людини, що законно перебуває під вартою; 3) у діях, законно вчинених з метою придушення бунту або заколоту [23, ст. 2]. Європейський суд з прав людини та інші міжнародні органи із захисту прав людини головними критеріями при правовій оцінці фактів застосування сили, включаючи зброю, під час здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою, вважають домірність, доцільність та абсолютну необхідність [24, с.189].

Таким чином, якщо особа помирає через дії поліцейського або військовослужбовця, позбавлення життя може вважатися свавільним лише якщо визнано протизаконним.

Проблемною визнається ситуація, коли смерть настає як наслідок спортивного змагання. Наприклад, боксер наносить противнику удар на рингу, під час змагань. У результаті удару настає смерть або тілесні ушкодження. Нормативно такі дії ми маємо кваліфікувати як вбивство через необережність, побої і мордування, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження тощо. Але на практиці такі дії кваліфікуються як нещасний випадок і лише у випадку настання смерті. Ця ситуація також прямо пов'язана з питанням свободи волі. Підставою для такої кваліфікації виступає відсутність наміру спричинити тілесні ушкодження, які призведуть до смерті, що і зумовлює не притягнення спортсмена до кримінальної відповідальності. Додатковим аргументом служать чисельні договори між спортсменами та внутрішні спортивні правила та нормативні документи. Хоча можливість обмежити та уточнити норми кримінального законодавства цивільно-правовими договорами та нормами викликає питання.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки: 1) свобода волі втрачається після смерті, а свавільне позбавлення життя є однією з підстав для цього; 2) свавільним позбавленням права на життя під час переривання вагітності можна визнати випадки, коли настає смерть пацієнта та має місце факт порушення законодавства; 3) еутаназія визнається свавільним позбавленням життя та приводить до припинення свободи волі лише у країнах, де

вона заборона, або якщо процедура проведена з порушенням вимог законодавства; 4) якщо особа помирає через дії поліцейського або військовослужбовця, позбавлення життя може вважатися свавільним, лише якщо визнано протизаконним; 5) євроінтеграція України потребує гармонізації законодавства з питань свавільного права на життя, штучного переривання вагітності, сурогатного материнства тощо. Визнається нагально необхідним проведення дослідження щодо порівняння норма європейського та українського законодавства з питань, пов'язаних з правом на життя.

Література

1. Кохановська О. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи як уособлення захисту прав і основних свобод людини в сучасній Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 86. С. 7-10.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Загальна декларація прав людини. *Офіційний веб-сайт ВР України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.10.2022).
3. Протокол № 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. *Офіційний веб-сайт ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text. (дата звернення: 27.10.2022).
4. Смертна кара: у США розширили перелік дозволених способів страти злочинців. *Інформаційний портал DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/smertna-kara-u-ssha-rozshyryly-dozvoleni-sposoby-straty-zlochynstiv/a-55757908> (дата звернення: 25.10.2022).
5. Доклад Amnesty International: Число смертних казней в 2018 году снизилось до минимума за десять лет. *Amnesty*. URL: <https://eurasia.amnesty.org/2019/04/10/doklad-amnesty-chislo-smertnyhkaznej-v-2018-godu/> (дата звернення: 14.10.2022).
6. Amnesty International: за рік у світі зменшилася кількість страт. *Інформаційний портал DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/amnesty-international-za-rik-u-sviti-zmenshylasia-kilkist-strat/a-57274654>. (дата звернення: 13.10.2022).
7. Смертна кара: у США розширили перелік дозволених способів страти злочинців. *Інформаційний портал DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/smertna-kara-u-ssha-rozshyryly-dozvoleni-sposoby-straty-zlochynstiv/a-55757908> (дата звернення: 17.10.2022).
8. Тараненко М., Коломієць Т. Генезис смертної кари на території України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 3. С. 89-92.
9. Смертна кара. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0 (дата звернення: 4.10.2022).
10. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. (втрата чинності - від 01.09.2001 р.). / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/ed19960807> (дата звернення: 4.10.2022).
11. Рішення Конституційного Суду України від 26.01.2011 р. № 1-рп/2011 / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11> (дата звернення: 28.10.2022).
12. Jobbagyi G.A mehmazgat eletjoga, az abortuszlegalizacio konfliktusa. Budapest, 1994. 111 с.
13. Мірошніченко О.А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва) : автореф. дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2005. 21 с.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 11.19.1992 р. № 2801-XII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
16. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення: Наказ МОЗ України від 24.05.2013 № 423. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13#Text> (дата звернення: 5.10.2022).
17. Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги : Наказ МОЗ України від 29.12.2005 № 782. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0782282-05#Text> (дата звернення: 5.10.2022).
18. Булеца С.Б. Право на життя зародку: цивільно-правове регулювання штучного переривання вагітності (аборту). *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. С. 584-590.
19. Червяцова А.О. Право на життя - право бути народженим (питання правового регулювання штучного переривання вагітності за українським законодавством). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Харків. 2013. № 1077(15). С. 226-228.

20. Alpers A. Do you estimate clinical sense to equate terminally ill patients who require sustaining interventions with those who do not? *JAMA*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9169898> (дата звернення: 3.10.2022).

21. Паньків О.М., Петровський Ю.І. Право людини на розпорядження життям: деякі аспекти. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 - 20.04.2007, м. Львів, 2007. С. 210-215.*

22. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41, Ст. 379.

23. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. *База даних «Законодавство*

України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.10.2022).

24. Конституція України. Науково-практичний коментар / за ред. В.Я. Тація, Ю.Г. Барабаша та ін. Харків : Право, 2011. 1128 с.

Савченко В. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
запрошений науковий співробітник
Оксфордського університету,
Оксфорд, Великобританія;
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-7104-3559